

BİR DİLCİ OLARAK MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE

Dr. Musa YILDIZ (*)

Bu çalışmada, daha çok tarihçi olarak tanınan Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin dil ve belağat alanında tercüme ve telif olmak üzere kaleme aldığı risâlelerinin, tavsîfî incelenmesi hedeflenmektedir. Böylece XVII. yüzyılda yetişen ve başta tarih olmak üzere tefsir, mantık, tıp, sayılar teorisi, geometri ve müzik alanlarında önemli eserleriyle tanınan Ahmed b. Lutfullah el-Mevlevî es-Selanikî el-Karamanî'nin² (Selanik 1631-Mekke 1702)'nin çok yönlü ve zengin ilmî hayatının dilcilik yönü kaleme aldığı risâleleriyle ön plana çıkarılacaktır. Yirmi iki yıl müneccimbaşı ve on sekiz yıl musâhip olarak Osmanlı sarayında görev yapan Ahmed Dede'nin dil alanında, şu ana kadar üç eseri tesbit edilebilmiştir:

- 1) Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Bölümü.
- 2) Hayatı ve eserleri için bkz. Seyhî Mehmet Efendi, *Vekâyiu'l-Fudalâ'* (nşr. Abdülkadir ÖZCAN), I, İstanbul 1989, s. 54; II-III, s. 206-207; Râşid Mehmet Efendi, *Tarih*, I, İstanbul 1281-1282, s. 96; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1987, s. 103-112; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 9-10; Mehmed Sirâceddin, *Mecmûay-ı Şu'ârâ ve Tezkire-i Udebâ*, İstanbul 1325, s. 81-86; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifîn* (nşr. R. BİLGE-M.K. İNAL), I, İstanbul 1951, s. 167; a.mlf., *Îzâhu'l-Meknûn*, I, İstanbul 1945-47, s. 353, II, s. 64; Muhammed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, I, İstanbul 1311, s. 232; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul 1342, s. 142-144; Carl BROCKELMANN, *GAL, Suppl.*, II, 637; Nihal ATSIZ, *Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1940; Ramazan ŞEŞEN ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi* (Ed. Ekmelettin İHSANOĞLU), I, İstanbul 1997, s. 360-361; a.mlf., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi* (Ed. Ekmelettin İHSANOĞLU), I, İstanbul 1999, s. 161-164; a.mlf., *Osmanlılarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 316-317; Franz BABİNGER, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* (çev. C. ÜÇÖK), Ankara 1982, s. 258; Orhan BAYRAK, *Osmanlı Tarih Yazarları*, İstanbul 1982, s. 162-164; Cevat İZGİ, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İstanbul 1997, s. 248-249, 291-292; Tayyib GÖKBİLGİN, "Müneccim-başı", *İA*, VIII, s. 801-806; J. H. KRAMERS, "Münedjdjim Bashi", *EI*², VII, s. 527; Ahmet AĞIRAKÇA, "Müneccimbaşı Ahmet Dede Efendinin Tarihi Carniu'd-Düvel Dışında Kalan ve İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Yazma Eserlerinin Tavsifleri", *İ.Ü.E.F., Tarih E. Dergisi*, S. 13, (1987), s. 335-350; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi* (çev. İsmail ERÜNSAL), İstanbul ts., s. 13-16; Müneccimbaşı Ahmed b. Lutfullah, *Câmiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi (1293-1481)* (yay. haz. Ahmet AĞIRAKÇA), İstanbul 1995, s. 9-19; Sâlim AYDÜZ, "Osmanlı Devletinde Müneccimbaşılık", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 1995, s. 159-207; a.mlf., "Ahmed Dede (Müneccimbaşı) Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi", I, İstanbul 1999, s. 115-117.

1. *Ġayetu'l-Beyân fî Dekâ'iki 'İlmi'l-Beyân*³, 2. *Risâle fî'l-Kinâye ve't-Ta'rîz*, 3. *Risâle fî Tahkîki'l-Masdar*.

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin dil ve belağat alanında tercüme ve telif ettiği bu üç risâlenin ülkemizde Süleymaniye ve Bâyezîd⁴ Kütüphanelerinde bulunan nüshaları incelenmiş olup muhtevaları şu şekilde özetlenebilir:

1. *Ġâyetu'l-Beyân fî Dekâ'iki 'İlmi'l-Beyân*⁵:

Bu eser 'İsâmuddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâ'înî el-Hûrâsânî el-Hanefî (ö.h. 944/m. 1537)⁶'nin Farsça kaleme aldığı mecâz konusundaki risâlesinin Arapça tercümesi ve şerhidir. Müneccimbaşı, hicri 1100 yılının sonlarında (1689) Kahire'de tecrümesini, 22 Rebiulevvel 1108 Cumartesi günü (19 Ekim 1696) Medine'de şerhini, 8 Safer 1112 Pazar günü (25 Temmuz 1700) Taif'te tebyîz ve tezhîbini tamamladığını risâlenin ferağ kaydında belirtir.

a. Nüshaları:

1. Feyzullah Efendi, nr. 1860, yaprak 1b-104b, müellif nüshası,
2. Bâyezîd Umumî, nr. 6025, yaprak 1b-125b,
3. Süleymaniye, Giresun nr. 139, yaprak 191b-384b⁷,
4. Süleymaniye, Lâleli nr. 3034, yaprak 1b-133b,
5. Süleymaniye, Şehit Ali Paşa nr. 2287, yaprak 1b-77b,

- 3) Kaynaklarda *Risâle fî Beyâni'l-Mecâz* adıyla ayrı bir eser olarak verilen risâle bu eserin aynısıdır.
- 4) Müneccimbaşının dil risâlelerinin yer aldığı müellif nüshası Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi 1860 numarada kayıtlıdır. Adıgeçen kütüphanenin kapanması sebebiyle orada bulunan bütün eserler, aynı bölüm ve numaralarda olmak kaydıyla Bâyezîd Devlet Kütüphanesine taşınmıştır.
- 5) Giresun 139 numarada kayıtlı nüshasında adı *Ġayetu'l-Lisân fî Dekâ'iki 'İlmi'l-Beyân* olarak verilmektedir. Bkz. Giresun 191a.
- 6) Horasan ve Maveraünnehir alimlerindedir. Önemli bazı eserleri şunlardır: *Mizânu'l-Ebed fî'l-'Ulûmi's-Selâse es Sarf ve'n-Nahv ve'l-Belâğa*, *Şerh Tavâli'l-Envâr li'l-Beydâvî*, *Şerhu'r-Risâleti't-Terşihiyetli fî Aksâmi'l-İsti'ârât*, *Şerhu Âdâbi 'Adudi'd-Dîn*, *Hâşiye 'ale's-Şemsiyye fî'l-Mantik*, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkif*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Tehzîbi'l-Mantik*, *Hâşiye 'alâ Şerhi Risâleti'l-İsti'âre*, *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Şâfiyye fî's-Sarf*, *el-Atval Şerhu't-Telhîs*, *Şerhu'l-'Avâmil li'l-Curcânî*, *Şerhu'l-Kâfiyye*, *Şerhu'l-Muhtasar*. Hayatı ve eserleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, VIII, Beyrut ts., s. 291; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, İstanbul 1941-43, s. 39, 41, 190, 477, 853, 978, 1060, 1116, 1144, 1146, 1259, 1372, 1614, 1916, 2022; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Ârifîn*, IV, s. 44, V, s. 26-27; a.mlf., *İzâhu'l-Meknûn*, II, s. 44; 'Umer Rizâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mu'ellifîn*, Beyrut, ts., I, s. 101-102; Carl BROCKELMANN, *GAL*, II, 411; *Suppl.*, I, 739.
- 7) Kaynaklarda bu nüshanın yaprak numaraları 191b-284b olarak verilmektedir. Nüshanın yaprak numaralandırılması yanlış yapıldığından doğrusu 191b-384b'dir.

6. Süleymaniye, Hacı Mahmut Efendi nr. 5766, yaprak 48b-55b,
7. Atıf Efendi, nr. 2376,
8. Atıf Efendi, nr. 2377,
9. İstanbul Üniversitesi, nr. A 2803,
10. Berlin, nr. 7288.

Çalışmamızda bu nüshaların ilk altısı incelenmiştir.

b. Versiyonları:

Risâlenin günümüzde iki farklı versiyonu mevcuttur. Bu farklılığın nedeni Müneccimbaşının risâleyi tercüme etmesiyle tebyîz etmesi arasında geçen süre olabilir. Müellif nüshası, Bâyezîd Umumî, Giresun ve Lâleli'de kayıtlı bulunan birinci versiyon şu şekilde başlamaktadır:

(بسم الله الرحمن الرحيم ، الحمد لله رب العالمين و الصلاة و السلام على سيدنا محمد و آله و صحبه أجمعين . أما بعد، فاعلم أن أصل هذه الرسالة قد ألفها قدوة المحققين ، عمدة المدققين مولانا عصام الدين -سقى الله ثراه- بلغة فارسية درية في تحقيق المجاز و تبين أقسامه و أنواع علاقته ، و كانت مشتملة على أبحاث جليلة لا توجد في الكتب المبسوطة، قد أوردتها المحقق المذكور على من سبقه من علماء الفن كما يشعر بذلك ترتيب الرسالة على مقدمة ، و جند ، و ساق ؛ و المقدمة على ثلاث طوائف و الجند على ميمنة و قلب و ميسرة؛ تم ترجمتها و نقلها إلى العربية بطلب بعض المخلصين أحقر الورى قدرا و أقلهم بضاعة ، أحمد بن لطف الله المولوي -لطف الله بهما و أحسن إليهما-. فيقول المترجم المذكور إني لما لاحظت عظم نفع هذه الرسالة و رأيت رغبة المستعدين فيها ظهر مني شوق إلى أن أزيد عليها ما يوضح معضلاتها و يبين مشكلاتها مما استفدته من آثار العلماء و مؤلفات الفضلاء خصوصا من تأليفات العلامتين على الإطلاق المشتهرين كالشمس في جميع الآفاق السعد

التفتازاني و السيد الشريف الجرجاني قدس الله روحهما- و من آثار المحقق صاحب الأصل مثل الأطول و شرح الرسالة الليثية حتى تصير تلك الزيادة بمنزلة الشرح لأصل الرسالة فجمعت الزيادة و مزجتها بالأصل المترجم و جعله المجموع بفضل الله سبحانه جامعا لدقائق علم البيان و سميته غاية البيان في دقائق علم البيان و رأيت أن اكتب في أول هذا المجموع قبل الشروع في الشرح ما اشتهر فيما بين المحققين من علماء البيان و الأصوليين من أن الحقيقة سعة و المجاز ضرورة و إن المجاز خلف عن الحقيقة.)

Müellif nüshasının ferağ kaydı:

(اللهم لك الحمد على ما وفقني من جميع هذه الفوائد و إتمامها أولا و آخرا ، فالمسؤول من فضلك و كرمك العميم أن يجعل هذا الجمع خالصا لوجهك الكريم و ينفع به الطالبين المستفيدين و نصلي و نسلم على سيدنا و سيدنا محمد سيد الأولين و الآخرين و على آله و صحبه الطيبين الطاهرين. و كان قد اتفق الفراغ من ترجمة الأصل في محروسة مصر القاهرة في أواخر المائة الكاملة بعد الألف من تاريخ هجرة له العز و الشرف ، و جميع الفوائد التي صارت بمنزلة الشرح على الأصل في المدينة المنورة يوم السبت الثاني و عشرين من شهر الربيع الأول من سنة ثمانية و مائة و ألف ، تم من جمعها و ترتيبها الذي هو بمنزلة التبييض و التهذيب للجمع الأول في قسبة الطائف من قطر الحجاز يسوم الأحد الثامن من صفر الخير من سنة اثني عشر و مائة و ألف و الله الحمد ألف ألف لا إلى نهاية.)

Giresun nüshasının ferağ kaydı:

(تمت النسخة الجليلة من النسخة التي استنسخ من نسخة جمعها ورتبها أنجم
المنتسبين إلى الطريقة المولوية، أسكنه الله تعالى في الجنة الخلدية آمين يا معين،
في يد أحمد بن علي غفر لهما كريم الباري.)

Laleli ve Bâyezid nüshalarının ferâğ kaydı:

(تمت النسخة الجليلة من النسخة التي استنسخ من نسخة جمعها ورتبها أنجم
المنتسبين إلى الطريقة المولوية، أسكنه الله تعالى في الجنة الخلدية آمين يا معين.)

İkinci versiyon olan, Şehit Ali Paşa, Hacı Mahmut Efendi nüshalarının girişi ise birbirinin aynısı olup şu şekilde başlamaktadır:

(بسم الله الرحمن الرحيم ، و صلى الله تعالى على سيدنا محمد و على آله و
صحابه و سلم ، رب يسر يا كريم ، قال أستاذنا و مولانا العلامة المحقق فريد
دهره و وحيد عصره أحمد المولوي -لطف الله تعالى به آمين- أما
بعد، فهذه رسالة في بيان الحجاز و أقسامه مترجمة من الرسالة الفارسية التي ألفها
أفضل المحققين أكمل المدققين مولانا العلامة عصام الدين .)

Eserin ikinci versiyonu ile birinci versiyonu içerik bakımından aynıdır. Sadece birinci versiyonda Müneccimbaşının konuya giriş mahiyetindeki cümleleri ikinci versiyonda yoktur. Ayrıca ikinci versiyon olan Hacı Mahmut Efendi nüshası eksiktir. Bu eksiklik, Şehit Ali Paşa nüshasında, yaprak 13b'nin 15. satırından sonra bulunan yapraklara karşılık gelmektedir. Ayrıca Hacı Mahmut Efendi nüshasının 52b ve 53b boş bırakılmıştır. Bu şekilde oldukça eksik olan Hacı Mahmut Efendi nüshasının son cümleleri şu şekildedir⁸:

8) Bundan dolayı bazı kaynaklar bu nüshanın ayrı bir eser olduğunu zannetmişlerdir. İlgili kaynaklara bkz.

(و إن صحَّ استعمال القولين لكنه ساقط عن رؤية البلاغة و نظر البلاغاء لكونها خاليين عن المبالغة و في خصائص الرسالة أيضا إنه أورد... آخره ناقصة.)

Müstensihin nüshayı istinsah ettikten sonra, müellif nüshasından istinsah edilmiş başka bir nüshayla karşılaştırarak tashih ettiği Şehit Ali Paşa nüshasında ise, risâlenin hatime bölümünde atlamalar vardır. Bu nüshanın ferağ kaydı ise şu şekildedir:

(اللهم اختم لنا بالخير كما وفقتنا لختم ترجمة هذه الرسالة المجازية العصامية و
الله الهادي للصواب و إليه المرجع و المآب و الحمد لله رب العالمين .)

c. Konusu:

Müneccimbaşı, risâlesine giriş mahiyetindeki birinci versiyonun başlangıcında verilen cümlelerden sonra “konuşan kişinin maksadını ifade etmesinin iki yolu vardır” diyerek konuya geçer. Bu iki yoldan birincisi hakîkattir. Hakikat sınırlı ve belirlidir. Lafzın hakîkî delâletiyle konuşan kişinin belağat derecesi ve dinleyenin zekîliği ortaya çıkmaz. İkincisi mecâzdır. Bununla konuşan kişinin belağat derecesi (rutbetu belâğati'l-mutekellim) ve dinleyen kişinin zeka kuvveti (cevdetu zihni's-sâmi) tezâhür eder. Çünkü mecâzda, hakîkate olmayan zihnî nükteler ve incelikler bulunur.

Konuyu iki buçuk yapraklık bir girişle açan Müneccimbaşı, eserinin aslında, Mevlânâ 'İsâmuddîn el-İsferâ'îni'nin Farsça olarak kaleme aldığı mecâz konusundaki risâlesinin tercümesi olduğunu belirterek tercümeğe geçer⁹.

(أما بعد، فهذه رسالة في بيان المجاز و أقسامه مترجمة من الرسالة الفارسية التي ألفها أفضل المحققين و أكمل المدققين مولانا العلامة عصام الدين -أعلى الله درجته في أعلى عليين- مرتبة ترتيب الأصل على مقدمة و جند و ساق، -نفع الله بها الطالبين الموفق و المعين- لا يبعد أن تشبه المحقق صاحب الأصل رسالته بهذه الجيش مرتبا في مقالة المخالف.)

9) Bkz. Feyzullah Efendi 3a/Giresun 194b/Lâleli 3b/Bâyezîd 3b/Şehit Ali Paşa 1b.

Farsça risâle bir mukaddime, bir cund ve bir sâk'dan oluşur. Mukaddime de kendi içinde üç tâife olarak ele alınır. Birinci tâifesi delaletin beyânı ve kısımları hakkındadır. Mukaddimenin birinci tâifesinde klâsik mantığın ilk bahsi olan delâlet konusu ayrıntılı bir şekilde incelenir¹⁰. Mukaddimenin ikinci tâifesi, güzel ifadenin faziletleri ve güzellik yönünden ifade farklılıkları hakkındadır. Bu tâifede lafız-mana ilişkisi ve hangisinin daha önemli olduğuyla ilgili görüşler verilir. Ayrıca müellif, ilmi beyânın konuları olan hakikat ve mecâzı ele alır. Mukaddimenin üçüncü tâifesi, ister müfred ister mürekkebe olsun lafızların taksimi hakkındadır. Bu tâifede, lafzî, mantıkî açıdan tarif ederek, çeşitlerine geçer ve bu çeşitleri belağat ilminde lafzın manaya delalet şekilleri olan hakikat, mecâz ve kinâye ile özdeşleştirir. Ayrıca mecâz-kinâye arasındaki farkları ve istiâre ile teşbih ilişkisini işler. Böylece risâlenin mukaddime bölümü bir tekmileyle son bulur¹¹.

Risâlenin ikinci bölümü olan cund bölümü ise kendi içinde el-Meymene, el-Kalb ve el-Meysera olmak üzere üç kısma ayrılır. el-Meymene kısmı, "Beyân alimleri, istiârenin cins ve muştak isim ile, fiil ve harfte olduğu konusunda ittifak etmişlerdir." cümlesiyle başlar. Bu kısımda cins ve muştak isimler ile fiil ve harf konuları örneklerle ele alınır. Teşbih konusu işlenirken Arapçada "benzerlik" anlamına gelen "eş anlamlı" kelimelerin aralarındaki farklılıklar¹² şu şekilde verilir:

(المماثلة للاتحاد في النوع و يقابلها المغايرة و المجانسة للاتحاد في الجنس و
المشاكله للاتحاد في الشكل و المناسبة للاتحاد في النسبة و المشابهة للاتحاد في
الكيف و المساواة للاتحاد في الكم و المطابقة للاتحاد في الطرف و الموازاة
للاتحاد في الوضع و المشاركة للاتحاد في المسلك و الموافقة للاتحاد في الخلقه و
الخلق و المخالفة يقابل الجميع.)

el-Meymene kısmı bir tetimme ile son bulur¹³. İkinci kısım olan kalb kısmı istiârenin üzerinde ittifak edilen kısımları hakkındadır. Burada ilk olarak istiâre; mutla-

10) Bkz. Feyzullah Efendi 3a-9a/Giresun 194b-205a/Lâleli 3b-11b/Bâyezîd 3b-10b/Şehit Ali Paşa 1b-6a.

11) Bkz. Feyzullah Efendi 9a-31b/Giresun 207b-244b/ Lâleli 13b-41b/ Bâyezîd 10b-36b/ Şehit Ali Paşa 6a-19a.

12) Bu konular kelimeler kitaplarının el-Umûr'u'l-Âmme kısmında vahdet ve kesret konuları işlenirken ele alınır. Bkz. 'Adudiddîn el-Îcî, *el-Mevâkif fî 'Ilmi'l-Kelâm*, Beyrut ts., s. 80; Sa'duddîn et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Mekâsîd*, Beyrut 1989, II, s. 31; es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, *Şerhu'l-Mevâkif*, Kahire 1907, s. 48; Ali Kuşçu, *Şerhu Tecridi'l-'Akâ'id*, Tahran h.k. 879, s. 101.

13) Bkz. Feyzullah Efendi 31b-37b/ Giresun 244b-256b/ Lâleli 41a-50a/ Bâyezîd 36b-43b/ Şehit Ali Paşa 19a-23b.

ka, mucerrede ve muraşşaha diye üçe ayrılır. Sonra istiâre; mufrede ve murekkebe olmak üzere iki alt kısma daha bölünür. Daha sonra, asliyye ve tebe'yye şeklindeki başka bir tasnife tabi tutulur. Kalb kısmı kendi arasında dört seriyyeye ayrılır. Birinci seriyye, istiâre-i asliyye ve tebe'yyenin hakikatının beyânı, ikinci seriyye, fiiller ve isim fiillerde istiâre-i tebe'yyenin tahkiki, üçüncü seriyye, muştak olmayan fiillerde istiâre-i tebe'yyenin tedkiki hakkındadır. Dördüncü seriyyede ise harflerde olan istiâre-i tebe'yye incelenir. Meysere kısmı ikiye ayrılır. Birinci meyserede, ez-Zemahşerî'nin görüşünü esas alan tasnife göre, istiârenin musarraha ve mekniyye olmak üzere iki alt kısma ayrılması ve bu konudaki tartışmalar; ikinci meyserede, istiârenin es-Sekkâkî'nin tasnifine göre tahkikiyye ve tahyiliyye olmak üzere iki alt kısma ayrılması konu edilir¹⁴.

Sâk bölümü, mukaddime, maksad ve hâtime olmak üzere üç kısım olarak düzenlenir. Mukaddime kısmında mecâzın kullanımları hakkında bir giriş yapılır. Maksad kısmında, varlıklar arasındaki sebebiyyet-musebbiyyet, umûmiyyet-husûsiyyet, lâzimiyyet-melzûmiyyet vb. ilişki çeşitleri ele alınır¹⁵. Mecâz-ı mürsel konusu ele alınırken mecâz-ı mürseli meydana getiren ilişki çeşitleri yirmi beş şık olarak incelenir. Bunlar:

1. *el-İştirâk fi's-Şekl*: At ile atın resmi arasındaki şekil birlikteliği gibi.
2. *el-İştirâk fi's-Sifa*: Aslan ile kahraman adamının sıfatlarının ortaklığı gibi.
3. *'Alakatu't-Tezâd*: Kâfûr (ökaliptus) ile zencî arasındaki ilişki de kâfûr derken zencî kastedilmesi gibi.
4. *es-Sebebiyye*: Müsebbibin söylenip sebebin kastedilmesidir. Misâl olarak: "yağmuru yedim." derken, "onun büyümesine sebebiyet verdiği bitkiyi yedim." demenin kastedilmesi gibi.
5. *el-Musebbiyye*: Sebebin söylenip müsebbibin kastedilmesidir. Misâl olarak; "ekin büyüdü." derken, ekin zikredilerek onun büyümesinin müsebbibinin kastedilmesi gibi.
6. *el-Âliyye*: Hakikî mananın mecâzî manaya, yani bir şeyin aletinin o şeye isnad olunmasıdır. Misâl olarak; "Sonrakilerin beni güzel bir şekilde anmalarını sağla."¹⁶ Âyetinde konuşma ve anma aracı olan dil zikredilerek anmanın kastedilmesi gibi.
7. *el-Kulliyte*: Bütün söylenerek parçanın kastedilmesidir. Misâl olarak; "Parmaklarını kulaklarına tikiyorlar."¹⁷ Âyetinde onların korkularının şiddetini belirtmek için parmaklarla parmak uçlarının kastedilmesi gibi.

14) Bkz. Feyzullah Efendi 37b-92b/ Giresun 256b-357a/ Lâleli 50a-115b/ Bâyezîd 43b-109b/ Şehit Ali Paşa 23b-66a.

15) Bkz. Feyzullah Efendi 92b-103b/ Giresun 357a-383b/ Lâleli 115b-120b/ Bâyezîd 109b-124a/ Şehit Ali Paşa 66a-76a.

16) Şuara 26/84.

17) Bakara 1/19.

8. *el-Cuz'îyye*: Parça söylenerek bütünün kastedilmesidir. Misâl olarak; "Onun zâtı (yüzü) dışında herşey yok olacaktır."¹⁸ Âyetinde parça olan yüz zikredilerek bütün olan zâtın kastedilmesi gibi.
9. *el-Melzûmiyye*: Melzûmun söylenerek lâzımın kastedilmesidir. Misâl olarak; sıcaklığa ateş adının verilmesi gibi.
10. *el-Lâzimiyye*: Bir şeyin varlığıyla diğerinin var olması, yokluğunda yok olması anlamındadır. Misâl olarak; ısının ateşle, güneşle ve hareketle olması gibi.
11. *el-İtlâk veya el-Mutlakiyye*: Mutlağın isminin söylenerek mukayyedin kastedilmesidir. Misâl olarak; âlim denilip ondan ilmiyle amel eden âlimin kastedilmesi gibi.
12. *et-Takyîd veya el-Mukayyediyye*: Mukayyedin isminin söylenerek mutlağın kastedilmesidir. Misâl olarak; insan adının zikredilmesi suretiyle mutlak olarak hayvanın (canlının) kastedilmesi gibi. Çünkü insan natıkla mukayyed hayvandır.
13. *el-'Umûm veya el-'Âmmiyye*: Genele ait bir kelime ile özelin kastedilmesidir. Misâl olarak; günahların zikredilerek insanın kastedilmesi gibi.
14. *el-Husûs veya el-Hâssiyye*: Özele ait bir kelime ile genelin kastedilmesidir. Misâl olarak; "gülen" diyerek insanın kastedilmesi gibi.
15. *es-Sebk veya es-Sâbikiyye*: Misâl olarak; "Yetimlere mallarını veriniz."¹⁹ Âyetinde aslında yetim kelimesiyle bülüğ çağına gelmemiş insan anlamında olmasına rağmen onunla yetişkinlerin de kastedilmesi gibi.
16. *el-İsti'dâd veya el-Muste'iddiyye*: Misâl olarak; Üzüm suyuna şarap olmadan önce şarap adının verilmesi gibi.
17. *el-Mahalliyye*: Yer söylenerek durumun kastedilmesidir. Misâl olarak; "Oluk aktı." cümlesinde içinde akan suyun kastedilmesi gibi.
18. *el-Hâlliyye*: Durum söylenerek yerin kastedilmesidir. Misâl olarak; "Yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmetindedirler."²⁰ Âyetinde Allahın rahmetinden, merhamet yeri olan cennetin kastedilmesi gibi.
19. *el-Mucâvere veya el-Mucâveriyye*: Misâl olarak; Tuvalet (el-Ğâ'it) kelimesinin insan dışkısının yerine, edebe uygun olarak kullanılması gibi.

18) Kâsas 28/88.

19) Nisa 4/2.

20) Âl-i İmran 3/107.

20. *el-Bedeliyye*: Misâl olarak; "Her gece semer (ikâf) yiyorlar." denilerek kuru şeylerin yenildiğinin kastedilmesi gibi.
21. *el-Isti'dâdî veya el-Muste'iddiyye*: Misâl olarak; şarap (hamr) adının meyva suyu için kullanılması gibi. Bu on altıncı maddenin bir tekrardır.
22. *en-Nekr veya el-Munkeriyye*: Misâl olarak; "Kişi bildi. ('Alimet nefsun)"²¹ Âyetinde "nefs" kelimesinin nekra gelmesiyle bütün nefislerin kastedilmesi gibi.
23. *et-Ta'rîf bi'l-Lâm veya el-Mu'arrefiyye bihâ*: Bir kelimenin Lâmu't-Ta'rîf'le belirli yapılmasıdır. Misâl olarak; "Kapıdan secde ederek giriniz."²² Âyetinde el-Bâb belirli (ma'rife) olarak gelmesi, ancak hangi kapı olursa olsun anlamında belirsiz (nekra) bir kapı kastedilmesi gibi.
24. *el-Hazf veya el-Mahzûfiyye*: Maksadın tahsis edildiği sözün hazf edilmesidir. Üç kısım olarak ele alınır:
- a. Kelimenin hazfedilmesi: Misâl olarak; "Köye sor."²³ Âyetinde "Halkına sor." anlamının kastedilmesi gibi.
- b. Harfi cerrin ya da olumsuzluk edatının hazfedilmesi: Misâl olarak; "Allah size doğru yoldan saparsınız diye açıklıyor."²⁴ Âyetinde "en-Tedillû" ifadesinin "li-en lâ Tedillû" anlamında kullanılması gibi.
- c. Muzâfun ileyhin hazfedilmesi: Misâl olarak; "Ben Celâ'nın oğluyum (Ene İbnu Celâ.)" cümlesinin "Ben Celâ (adında bir) adamın oğluyum (Ene İbnu Raculin Celâ)" anlamında kullanılması gibi.
25. *ez-Ziyâde veya el-Mezîdiyye*: Misâl olarak; "Onun benzeri gibi (dahi) yoktur."²⁵ Âyetinde, "Onun benzeri yoktur." anlamının kastedilmesi gibi. Burada "gibi" anlamındaki "kaf" zaidir. Onunla herhangi bir anlam kastedilmemiştir²⁶.

Bu ilişkiler sıralandıktan sonra Münecimbaşı mecâz-ı mürseli meydana getiren ilişkilerin ihtilafsız olarak on sekiz tane olduğunu ifade eder. Ona göre; burada sa-

21) Tekvir 103/14.

22) Bakara 2/58, Nisa 4/154, Araf 7/161.

23) Yusuף 82/12.

24) Nisa 4/176.

25) Şûrâ 11/42.

26) Osmanlıcada mecâz-ı mürsel ilişkilerinin örnekleri konusunda bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâğât-ı Osmaniyye*, İstanbul 1987, s. 128-130; Tahir'ül-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, İstanbul 1984, s. 96; M. Kaya BİLGEGİL, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Beleğat)*, İstanbul 1989, s. 168-174; M. A. Yekta SARAÇ, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâğat*, İstanbul 2000, s. 91-93.

yanılardan üç tanesi isti'are ile ilgili, dört tanesi de ihtilafıdır. Böylece geriye on sekiz tane kalır²⁷.

Risâlenin sonuç (hâtîme) bölümünde çelişki (et-Te'âruz) durumunda mecâzların birbirine tercihi konusu işlenerek risâle bitirilir. Müneccimbaşı burada *er-Risâletu'l-Mecâziyyetu'l-İsâmiyye*'nin tamamlanması sebebiyle Allah'a hamd, Rasulüne salat ve selam eder. Sonra hakikat ve mecâz konusunu kısa ve öz bir şekilde yaklaşık bir buçuk sayfa halinde ta'limî bir şekilde özetleyerek cümlelerine son verir (Bkz. Ek).

Daha önce belirtildiği gibi 'İsâmuddîn el-İsferâ'înî'nin Farsça risâlesinin Arapçaya tercümesi olan bu risâleyi Müneccimbaşı tercümeyle birlikte şerhederek adeta yeniden kaleme almıştır. Ancak risâlede hangi cümlelerin tercüme, hangi cümlelerin Müneccimbaşı'ya ait olduğu tam olarak anlaşılamaz. Risâlede zaman zaman risâle sahibi için el-Muhakik, Sâhibu'l-Asî ifadeleri kullanılır. Öte yandan, Müneccimbaşı, müellifin sözlerine kâle ("dedi"), kendi sözlerine kultu ("dedim"), ekûlu ("derim"), nekûlu ("deriz") ve kulnâ ("dedik") şeklinde başlar. Bazen de 'in kulte' ("dersen") diyerek bir mesele ortaya atar, buna 'kultu' diyerek cevap verir.

İlm-i beyân konularından hakikat, mecâz, kinâye ve istiâreyi çok ayrıntılı bir biçimde ele alan 'İsâmuddîn el-İsferâ'înî'nin bu risâlesinin Arapçaya tercümesi ve şerhinden sonra Müneccimbaşı, ikinci dil risâlesi olan **Risâle fi'l-Kinâye ve't-Ta'rîz**'i telif eder.

2. Risâle fi'l-Kinâye ve't-Ta'rîz:

Müneccimbaşı bu risâlenin tesvîdini 10 Safer 1113 Sahî (17 Temmuz 1701) günü Taif'te tamamladığını ferağ kaydında belirtir.

a. Nüshaları:

1. Feyzullah Efendi, nr. 1860, yaprak 105b-110b, müellif nüshası,
2. Süleymaniye Lâleli, nr. 3034, yaprak 133b-142b,
3. Bâyezîd Umumî, nr. 6025, yaprak 126b-134a.

b. Konusu:

Bütün nüshaları birbirlerinin aynısı olup şu şekilde başlamaktadır:

27) Bkz. Feyzullah efendi, 103b, Giresun 383b, Lâleli 120b-121a/ Bâyezîd 124a/Şehit Ali Paşa 76a-76b.

(بسم الله الرحمن الرحيم ، اللهم لك الحمد و المنة ؛ و على نبيك و آله الصلوة و التحية. أما بعد، فيقول الفقير إلى مغفرة ربه القوي ، احمد بن لطف الله المولوي ، إني لما رأيت اختلاف أقوال العلماء في الكناية و التعريض ، و تشعبها إلى كل بعد عميق و عريض ، أردت أن اجمع منها ما صادف نظري الكليل ، و وصل إلى فهم ذهني العليل، ناقلا إياه عن قائلة بعبارة أو بخلاصته سلعيا في التوفيق و رفع الخلاف سالكا مسلك العدل و الإنصاف ، مجتنبيا عن التعصب و الاعتساف، فالأفت بهذه الرسالة و رتبها على عنوان و عدة مواقف و ملحق و بالله استعين ، نعم المولى و نعم المعين.)

Hamdele ve salveleden sonra Müneccimbaşı, bu risâlesini "bir 'unvân, birkaç mevkif ve bir mulhak" olarak bölümler halinde yazdığını belirtir. Sonra 'unvân bölümünde kinâyenin lügat anlamı ile usulcülerin ve belağatçıların kullandıkları anlamları zikreder. Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanımlarına dair örnekler verir²⁸.

(العنوان ؛ اعلم أن الكناية في اللغة مصدر قولك كنيت بكذا عن كذا و كنوت إذا تركت التصريح به و بهذا المعنى اللغوي استعمالها الأصوليون و أما عند أهل البيان فقد كثرت الأقوال في تعريفها و بيان حقيقتها و في بيان الفرق بينها و بين المجاز تارة و بينها و بين الحقيقة تارة أخرى.)

Birinci mevkif, kinâyeye yapılan tariflerin beyanı hakkındadır. Burada *et-Tel-hîs*'in müellifi el-Hatîb ed-Dimeşkî ile *Miftâhu'l-Ulûm*'un müellifi es-Sekkâkî'nin kinâyeyi tarifleri arasındaki farklar ele alınır. İkinci mevkif, sözün hem hakîkî hem de mecâzî anlamlara uygun olarak kullanılması ve hakîkî anlamının yanında mecâzî anlamının geçerli olup olmamasını inceler. Üçüncü mevkif, kinâyede anlamın lüzûmu konusunu ele alır. el-Hatîb ed-Dimeşkî'ye göre hakîkî mana melzûm, es-Sekkâkî'ye göre ise lâzımdır. Dördüncü mevkif, kinâyenin, hakîkî ve mecâzî manayı bir arada toplamasının gerekli olup olmadığını tartışır. Beşinci mevkif, kinâyenin hakîkî anlamı kastedebilmesi yahut hakîkî anlamı kastedemesinin imkansızlığı konusundaki görüşleri gözden geçirir²⁹.

28) Feyzullah Efendi, 105a-105b/Lâleli, 133b-134a/Bâyezîd, 126b-127a.

29) Feyzullah Efendi, 105b-108b/Lâleli, 134a-138a/Bâyezîd, 127a-130b.

Mulhak bölümü, ta'rîz ve bu konudaki görüşler ile ta'rîz-kinâye arasındaki farklılıklar hakkındadır. Burada önce ta'rîzin lügat anlamını vererek, ıstılah anlamlarına geçer. Akabinde ta'rîz-kinâye arasındaki farklılığı, ez-Zemahşerî, es-Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî, İbnu'l-Esîr, Şihâbuddîn el-Hafâcî ve es-Sekkâkî'nin kitaplarından alıntı yaparak verir³⁰.

Müellif ve Laleli nüshaları ferağ kaydı:

(بلغت رسالة الكناية إلى الختام و التمام بعون الله الملك العلام و له الحمد و
على حبيبه الصلوة و السلام و قد فرغنا من تبيض رسالة الكناية و ترتيبها في
قصة الطائف من بلاد الحجاز يوم الثلاثاء العاشر من صفر الخير من سنة
١١١٣)³¹

Bâyezîd nüshasının ferağ kaydı:

(قد وقع الفراغ من تحرير هذه الرسالة من نسخة استنسخ من نسخة المؤلف،
أرواه الله تعالى من زلال و ضالة، آمين يا معين، تمت.)

İlm-i beyânın konularından olan kinâye ve ta'rîz konularını bu alanda daha önce eserler vermiş büyük dilcilerden alıntılar yaparak işleyen Müneccimbaşı daha sonra *Risâle fî Tahkîki'l-Masdar* adlı risâlesini telif eder.

3. Risâle fî Tahkîki'l-Masdar:

Müneccimbaşı bu risâlenin tesvîdini 8 Rebiulevvel 1113 Salı (13 Ağustos 1701) günü Taif'te tamamladığını ferağ kaydında belirtir.

a. Nüshaları:

1. Feyzullah Efendi, nr. 1860 yaprak 111a-111b, müellif nüshası³²,
2. Süleymaniye, Lâleli, nr. 3034, yaprak 142b-159b,
3. Bâyezîd Umumî, nr. 6025, yaprak 134b-149b.

30) Feyzullah Efendi, 180b-112b/Bâyezîd 130b-134a/Lâleli 138a-142a.

31) Ferağ kaydındaki müellif nüshasında 1113 olarak verilirken, Lâleli nüshasında 1116 olarak yazılmıştır. Müellif hicrî 1113 yılında vefat ettiğinden Lâleli nüshasındaki ferağ kaydı tarihi yanlıştır.

32) Risâlenin müellif nüshasının baş kısmı kayıp, sadece son yaprağı bu nüshada mevcuttur. Bu yüzden risâle kaynaklarda tek yaprakmış gibi gözükmektedir.

b. Konusu:

(بسم الله الرحمن الرحيم ، احمد الله الواحد الأحد الفرد الصمد و اصلي و اسلم على نبيه سيدنا محمد و على آله و صحبه صلوة و سلاما، ليس لهما انقطاع و لا انقضاء إلى الأبد. أما بعد، فيقول المفتقر إلى ربه القوي، أحمد بن لطف الله المولوي ، لطفها الله بهما و احسن إليهما ، "إني لما رأيت اختلاف العلماء في تحقيق المصدر و كثرة الأقوال في بيان حقيقته مع كونه أصل الأصول في اللغة التي تتوقف على معرفتها المعقولة و المنقولة ، أردت أن ارتب رسالة اجمع فيها الأقوال الواردة فيه مع السعي في التوفيق و رفع الخلاف و الترجيح و التوضيح حسب الوسع مع مراعاة الإنصاف و ترك التعصب و الاعتساف" و اذكر فيها ما خطر باللسان مواقف الأصول من المنقول و المعقول فرتبها بعون الله سبحانه و توفيقه على مقدمة و مقصدين و خاتمة سائلا من الله سبحانه الهداية و حسن الخاتمة.)

Bir mukaddime, iki maksad ve bir hâtimededen oluşan risâlenin dibacesinde Müneccimbaşı, "Ma'kûl (aklî) ve menkûlun (sem'î) bilinmesinin kendisine bağlı olduğu dilde asıl temel olan masdarın hakikatinde alimlerin ihtilâfa düştüğünü ve hakîkatin beyanı konusunda birçok söz söylendiğini gördüğümde bu risâleyi yazmaya karar verdim. Bu risâlede taassubu ve katılığı bir kenara bırakarak insafla gücümün yettiği ölçüde ihtilafları kaldırmak, ortayı bulmak ve belirli bir tercihte bulunmak için masdar hakkında ileri sürülen fikirleri bir araya topladım." diyerek **Risâle fi'l-Kinâye ve't-Ta'rîz**'in girişinde de yaptığı gibi çalışmalarında benimsediği ilmî zihniyetin ve takip ettiği yöntemin güzel bir hülâsasını verir. Böyle bir girişten sonra mukaddime bölümünde masdar konusunda mutlaka bilinmesi gereken hususlara geçer. Bunlar et-te'essür, el-hades, aksâmu'l-hades, el-eser, el-hareke, el-keîâm, ma'nâ'l-vukû, el-hurûf, lafzu'l-masdar, istilahu'l-masdardır³³.

Birinci maksad, masdar konusunda söylenen sözler hakkındadır³⁴. İkinci maksad, masdarla ilgili bazı hususların tenkidi, dil ve edebiyattaki yeri, etkileri, kısımla-

33) Bâyezîd 134b-137a/Lâleli 141b-145b.

34) Bâyezîd 137a-141b/Lâleli 145b-150a.

rı, üslûbu kuvvetlendirmesi, nerelerde kullanılıp kullanılmayacağı ile tesmiyetu't-te'sîr, tesmiyetu'l-had, ta'yînu-l-murâd, taksîmu'l-muštereki'l-lafzî, sûretu'l-muzârî, sûretu ismi'l-fâ'il, sûretu ismi'l-mef'ûl, sûretu ismi'l-mekân, sûretu ismi'l-'âle, sûretu sıfati'l-mușebbehe, sûretu sığateyi'l-mubâlağa konuları hakkındadır³⁵.

Hâtime kısmında³⁶ Müneccimbaşı, Arapçadaki masdar konusunu özetleyerek risâlesini bitirir.

Müellif nüshasının ferağ kaydı:

(قد تمت الرسالة بتمام الخاتمة نسال الله سبحانه حسن الخاتمة بجرمة حبيبه سيدنا خاتم الأنبياء و المرسلين صلوات الله و تسليماته عليه و على آله و صحبه أجمعين ، وقع الفراغ في تسويد الرسالة في طائف الحجاز يوم الثلاثاء الثامن من الربيع الأول سنة ١١١٣ ، بتوفيقه و فضله سبحانه، تمت.)

Bâyezîd nüshasının ferağ kaydı:

(كتبه الحقير إبراهيم بن شيخ سليمان العريمي غفر عنهما وعن كان سببا لكتابة وعن جميع المؤمنين.)

Lâleli nüshasının ferağ kaydı:

(تمت الرسالة النفيسة التي هي كاللآلي الفريدة استخرجت من أصداف طبيعية جديدة مستنسخة من نسخة حُررت من خط المؤلف، الحمد لله أولا و آخرا في شهر ربيع الأول، تمت.)

Tercüme ve teklif ettiği bu risâleleriyle Müneccimbaşı Arap dili ve belağatının en derin konularına vukufiyetini ortaya koymuştur. Bu risâlelerinde deliller getirdiği, tariflerinden ve örneklerinden alıntılar yaptığı dilciler ve eserleri şunlardır: ez-Zemahşerî (ö.538/1143) *el-Keşşâf*³⁷, Ebûl-Kâsim es-Semerkindî (ö. 556/1161) *Risâletu'l-Isti'are*³⁸, Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1210) *el-Mahsûl*³⁹, *es-Sekkâkî* (ö.

35) Bâyezîd 141b-148a/Lâleli 150a-157b.

36) Feyzullah Efendi 111a-111b/Bâyezîd 148a-149b/Lâleli 157b-159b.

37) *el-Keşşâf'an Hakâ'iki ve Gavâmizi't-Tenzîl*, I-II, Bulak 1281.

38) Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifin*, II. s. 94.

39) *el-Mahsûl* (tah. Tâhâ Câbir-Feyyâz el-Ulvânî), I-V, Riyad 1981.

626/1228) *Miftâhu'l-'Ulûm*⁴⁰, İbrû'l-Esîr (ö. 637/1239) *fî'l-Meseli's-Sâ'ir*⁴¹, el-Hatîb ed-Dimeşkî (ö. 739/2338) *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa*⁴² ve *et-Telhîs*⁴³, 'Aduddûdîn el-Îcî (ö. 756/1355) *Şerhu'l-Muhtasar fî'l-Usûl*⁴⁴, Sa'duddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) *Kitabu'l-Mutavvel Şerhu't-Telhîs*⁴⁵, *et-Telvîh*⁴⁶ ve *el-Muhtasar*⁴⁷, es Seyyid eş-Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413) *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel*⁴⁸, Ali Kuşçu (ö. 879/1474) *Fâ'ide fî Tahkîki Lâmi't-Ta'rîf*⁴⁹ ve *Risâle fîl-İsta'âre*⁵⁰, Hasan Çelebi (ö. 891/1486)⁵¹ *Risâle fî Telhîsi'l-Kelâm ve Tahkîki'l-Makâm*, Emîrpadîşâh el-Buhârî (ö. 987/1579 civ.) *Risâle Tahkîki'l-Masdar ve Beyânî'l-Hâsıl bi'l-Masdar*⁵². Ayrıca el-Câhiz (ö. 255/869)⁵³ ile Şihâbuddîn el-Hafâcî (ö. 1069/1659)⁵⁴'nin faydalandığı eserlerinin isimlerini vermeden görüşlerine atıfta bulunmuştur.

Osmanlı ilim hayatının “istikrar” döneminde (XI./XVII. yüzyıl) yaşayan Münecimbaşı Ahmed Dede, mantık ve riyâzî (ilm-i aded, hendese, mûsikî) sahada ortaya koyduğu eserlerle klâsik Osmanlı ilim çerçevesinin (paradigma) içerisinde çalışmış, bu çerçevenin ayrıntılarında derleyici, düzenleyici olmuş; yer yer de özgün sonuçlara ulaşmıştır. Riyâzî bağlamda, büyük oranda Ali Kuşçu'nun kelâmî-riyâzî çizgisi ile Mevlevîlik üzerinden Davud-i Kayserî-Molla Fenârî kelâmî-irfânî çizgisine bağlı kalan Münecimbaşı, dil eserlerinde saf dilbilimi araştırmaları yanında, dil felsefesi, özellikle dil-varlık ilişkisi üzerinde durmuştur. Bu çıkış noktalarına bağlı kala-

40) *Miftâhu'l-'Ulûm* (tah. Na'im ZARZÜR) Beyrut 1986.

41) Bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'Ârifîn*, II, s. 492-493.

42) *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâğa* (nşr. Muhammed 'Abdulmun'im HAFACÎ), Kahire 1980.

43) *et-Telhîs* (çev. Mehmet Fahreddin DİNÇKOL), İstanbul 1990.

44) Carl BROCKELMANN, *GAL*, I, 372; Katib ÇELEBİ, *a.g.e.*, II, s. 1853-1857.

45) *Kitâbu'l-Mutavvel Şerhu't-Telhîs* (nşr. Ahmed HULUSİ), Matbaa-i Amîre, 1309.

46) Sadru's-Şerî'a Ubeydullah e-BUHÂRÎ (ö. 747/1346-1347)'nin *Tenkîhu'l-Usûl* adlı fıkıh eserine, yine kendisinin yazdığı *Tavzîhu't-Tenkîh* isimli eserinin şerhidir. Fatih medreselerinde üçüncü kademe olan ve müderrisi kırk akça alan Telvîh Medreselerinde okutulmuştur. Bkz. Nuri YÜCE ve diğ., *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İstanbul 1998, s. 239.

47) Bkz. Carl BROCKELMANN, *GAL*, II, 214, *Suppl.*, II, 301-304.

48) Yazma nüshaları ve matbuları için Bkz. Sadrettin GÜMÜŞ, *Seyyid Şerîf Cürçânî*, İstanbul 1984, s. 163-164.

49) Yazma nüshaları için bkz. Süleymaniye, Reşid Efendi, nr. 1032, 203a, 1 varak; Köprülü, nr. 1593/21.

50) Yazma nüshaları ve şerhinin nüshaları için bkz. Musa YILDIZ, “Ali Kuşçu'nun Risâle fî'l-İsta'âre'si”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S. 3, İstanbul 1999, s. 215-234.

51) Bkz. Cemil AKPINAR, “Hasan Çelebi”, *DİA*, XVI, s. 313-315.

52) Carl BROCKELMANN, *GAL*, II, 417.

53) Hayatı ve eserleri konusunda bkz. Ramazan ŞEŞEN, “Cahiz”, *DİA*, VII, s. 200-24.

54) Hayatı ve eserleri konusunda bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-'Ârifîn*, I, s. 160-161.

rak, dilin varlığı, varolana delâleti konusu bahusus ele aldığı bir sorun olmuştur. İşte Müneccimbaşı'nın dil eserlerini, Arap dilinin muhtelif konularını ele alan eserler olması ötesinde, dil felsefesi çerçevesinde, meta-dil çalışmaları olarak da görmek gerekmektedir.

EK: Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Ġâyetu'l-Beyân fî Dekâ'iki 'İlmi'l-Beyân* adlı eserinin sonunda mecâz konusunu ele alan özeti:

(اللهم اختتم لنا بالخير كما وفقتنا بختم هذه الرسالة المجازية العصامية، والحمد لله وحده، والصلوة والسلام على من لا نبي بعده محمد وآله وصحبه أجمعين. لأناس في أن تضم إلى بحث المجاز بمتزلة خاتمة مكملة له ما وقع فيما بين علمه البيان والأصول من الخلاف في أن المجاز مطلقا - أعني أي مجاز كان، عقليا كان أو لغويا - هل بحث أن يوجد له حقيقة في الواقع معلومة كانت أو مجهولة، أو لا يجب وجودها، وهل يجب معلوميتها أو لا يجب. قد ذهب صاحب الإيضاح والتلخيص الخطيب الدمشقي إلى أن المجاز لغويا أو كان عقليا يجب أن يكون حقيقته لكن لا يجب أن يستعمل فيها إذ يجوز أن يوجد مجاز لغوي أو عقلي، له حقيقة، لكنه لم يستعمل فيها أصلا؛ وجعل ثبوت الحقيقة على قسمين، أحدهما: ظاهر الثبوت، والآخر خفي يحتاج أن يتأمل فيه حتى يدرك كون حقيقة لذلك المجاز؛ مثل قولك: "جاءت لي محبتك إليك"؛ فلإن المحبة على غاية ليست نقله فاعلية للمحيي، فلا يدرك العلة الفاعلية له إلا بالتأمل وإمعان النظر، وبعد التأمل يظهر أن الحقيقة حيث سعى إليك لمحبتك. وقال الشيخ عبد القادر: يجوز أن يوجد مجاز ليس له حقيقة لا ظاهرا ولا خفيا، وإنما يحكم عليه بالمجاز به عنده بأن يوجد فعل موجود، قد أسند إلى شيء ليس بفاعل له، فعلمنا من وجود الفعل أن ليس في نفس الفعل مجاز، فتعين بذلك أن التجوز في الحكم لا في الطرف. ورد عليه الإمام الرازي بأن هذا الكلام يقتضي وجود الفعل بدون الفاعل، وهذا سقط واجب بأن الكلام

في الفعل الاصطلاحي دون اللغوي؛ وهذا الجواب كما ترى ليس بصواب، بل الصواب أن الشيخ ما أنكر وجود الفاعل الحقيقي، بل أنكر وجوب معرفته؛ يعني أنه قال: إذا عرفت أن في الكلام تجوزا وتعين أن هذا التجوز ليس في أطراف الكلام برجوع مضمون الجملة إلى أمر موجود حقيقة، عرف أن التجوز في الحكم والإسناد ولا يجب أن يكون المسند إليه الحقيقي معلوما لنا لا بالتأمل ولا بدونه، إذ يكفي فيه علمنا بأن الفعل الموجود لا يتحقق بدون الفاعل، ولا حاجة إلى تعيينه ومعرفته معينا. وإنما أنكر عليه الخطيب جملا لكلامه هذا على الإنكار والأمر ظاهر على أولاء الأنصار. وقال السعد في المختصر: وظني أنه ما ذهب إليه المصنف تكلف، والحق ما ذهب إليه الشيخ ونقل عنه ما يدل على حقيقته تركناه خوفا عن التطويل فإن أسهت الوقوف فارجع إلى المختصر والمطول فتدر فيما ذكر فيها وتأمل.)

Sahibi
EKEV Adına
Selami CEYHAN

Sorumlu Yayın Müdürü
Yüksel UCA

Yayın Koordinatörü
Nurettin CEVİZ

Yayın Kurulu
Prof. Dr. Azmi YÜKSEL
Prof. Dr. Aladdin BAŞAR
Prof. Dr. Murat SARICIK
Doç. Dr. Nadim MACIT
Doç. Dr. Emullah İŞLER

EKEV-**AKADEMİ DERGİSİ** Hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. İzin alınmadan kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz ve çoğaltılamaz. Bilim kurulu dergide gönderilen yazıları yayınlamayı yayınlamamakta serbesttir, gönderilen yazılar iade edilmez.

İrtibat Adresi:

Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
İlim Araştırmalar Merkezi
Cumhuriyet Caddesi Özel İdare Sitesi Kat: 2
Tel: (0442) 218 82 94 - 218 60 00
Fax: (0442) 212 38 11 ERZURUM

Dizgi
ERK Yayıncılık
Necatibey Cad. 76/10 Sıhıye - ANKARA Tel-Faks: (0.312) 231 41 97

Baskı
BİZİM BÜRO BAŞIMEVİ YAYIN-DAĞITIM
Merkez: Selanik Cad. 18/11 (Kat: 3) Kızılay-ANKARA
Tel: (0.312) 431 88 81 - 435 82 07 Faks: (0.312) 431 88 81
Şube: G.M.K. Bulvarı, Pınar Apt. No: 32/C Demirtepe-ANKARA
Tel: (0.312) 433 36 36 - 229 99 28 - 29

İÇİNDEKİLER

Sadık KILIÇ	'Takvâ Gıyâsi' Bilimle El Ele	1
Yavuz KÖKTAŞ	Fethü'l-Bâit ile Umduvü'l-Kâfî'nin Mukayesesi Çerçevesinde İhtilâfı'l-Hadis ve Anlamın Keşfi	13
Harun Reşit DEMİREL	İbn Hacer'in Takribü'l-Tehzib'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvîlerinden Bahsetmesi ve Hedyü's-Saif (Mukaddime)deki Müdafası	29
Mustafa KOÇ	Ölümsüzlük Arzusu ve Birey Üzerindeki Etkileri	61
Murrata KÖSE	Oraklıkta "Affectio Societatis" Unsuru ve Önemi	71
W. Montgomery WATT	Müslüman-Hıristiyan Diyaloğu Üzerine Düşünceler	79
Çev.: Ruhatin YAZOĞLU	İmam Gazâlî'nin Kasidesi	85
Cineyi EREN	Seyyid Nesimi'nin "Arzular" Redhî Gazeli Üzerine Bir Tahliî Denemesi	91
MUSTA YİĞİT	İlyâ Ebdü Mâdî'nin Talâsim Şiirine Eleştirel Bir Bakış	99
Yakup TOPAL	Pendânâmeler ve Ahmed Zârîfî Babâ'nın Pendânâmesi	129
Esin ŞAHİN	Sefârenâmeler	139
Candemir DOĞAN	Yabancı Dil Olarak Arapça Öğretiminde Öğretim-Öğretim Konusu ve Aracı Olan Dil Orjini Sorunlar ve Çözüm Yolları	147
M. Faruk TOPRAK	Arap Şiirinde Adı Geçen Şarap Adları ve Bazı Hamîyyat Terimleri	169
Tahsin AKTAŞ	Çeviride Yapısal Eşdeğerlik Sorunu	195
Dilek KANGAL	Kısa Hikâye Öğretimi	211